

1925 M. LAIDOS LIETUVOS RESPUBLIKOS MONETŲ KŪRIMO IR KALDINIMO PROBLEMATIKA

Eduardas Remecas

Lietuvos nacionalinis muziejus
Arsenalo g. 1
01143 Vilnius
El. p. remecas@yahoo.de

Straipsnyje nagrinėjama 1925 m. laidos Lietuvos Respublikos monetų kūrimo ir kaldinimo problematika. Remiantis archyvo duomenimis, tarpukario Lietuvos periodine spauda ir kitais šaltiniais, pirmą kartą išsamiau aptariamas 1923 m. surengtas monetų projektų konkursas, tikslinama projektų autorystė, nustatomos skulptoriaus Juozo Zikaro parengtų monetų modelių datos. Aiškinamasi, kodėl monetas kaldinti buvo pavesta Anglijos bendrovėms ir kodėl centų monetas pasirinkta kaldinti iš aliumininės bronzos. Nagrinėjama, kodėl apyvartoje trūko 1 cento monetų ir kaip ši problema buvo sprendžiama. Taip atskleidžiamos to meto monetų kūrimą ir kaldinimą lėmusios aplinkybės.

Pagrindiniai žodžiai: monetų projektai, monetų modeliai, nominalas, monetų kaldinimas.

Įvadas

Apie tarpukario Lietuvos monetas yra rašyta labai daug, ypač įvairiuose laikraščiuose ir žurnaluose. Jos aptartos ir ne vienoje knygoje. Tačiau beveik visose publikacijose paprastai apsiribojama vos keliais seniai žinomais faktais: teiginiu, kad monetų dailininkas buvo Juozas Zikaras (1881–1944), monetų nominalų išvardijimu ir jų išvaizdos aprašymu, tiražo ir kalyklų, kuriose šios monetos buvo kaldinamos, įvardijimu. Visiškai nuošalyje yra palikti kiti labai svarbūs faktai, nes apie juos nebuvo žinoma arba j juos nesigilinta, todėl atsirado ir klaidų, ir tos klaidos dabar nuolat kartojamos.

Šiame straipsnyje apimama tik nedidelė dalis tarpukario Lietuvos monetų kūrimo ir kaldinio problematikos, būtent 1925 m. laidos monetų kūrimo ir kaldinimo problemos. Straipsnio tikslas – išnagrinėti keletą mažiau žinomų faktų. Pirmą, siekiama išsiaiškinti faktus apie 1923 m. paskelbtą monetų projektų konkursą ir nustatyti jo dalyvių, kurių darbai buvo atrinkti, pavardes. Dabartinėje literatūroje apie šį konkursą beveik nerašoma, o trūkstant analizės konkurso laimėtojų parengti projektai neteisingai priskiriami J. Zikarui. Antra, siekiama pateikti tiksliai J. Zikaro 1924–1926 m. sukurtų monetų modelių datas, kurios iki šiol taip ir nepaskelbtos. Trečia, mėginama išsiaiškinti, kodėl centų monetoms kaldinti buvo pasirinkta aliumininė bronzos ir kodėl tarpukario Lietuvoje trūko 1 cento monetų. Ketvirta, siekiama pateikti atsakymą, kodėl sidabrinių monetų kaldinimas buvo patikėtas ne pigiausiai, o brangiausiai jas nukaldinti pasiūliusiai kalyklai – Anglijos karališkiesiems monetų rūmams. Paliečiami ir kiti su 1925 m. laidos monetų kaldinimu susiję klausimai.

Rengiant straipsnį, dėl archyvinių šaltinių trūkumo daugiausia remtasi tarpukario Lietuvos periodine spauda, juolab kad ji šiai temai nagrinėti pasitelkiama nepakankamai. Taip pat remiamasi Lietuvos literatūros ir meno archyve saugomais J. Zikaro ir Lietuvos Respublikos finansų ministerijos susirašinėjimo dokumentais, atskleidžiančiais centų ir litų modelių gaminimo detales.

1. 1923 m. įvykęs monetų projektų konkursas ir 1924–1926 m. sukurti projektai

Kaip žinoma, Lietuvos piniginis vienetas litas buvo įvestas 1922 m. spalio 1 d. Iš pradžių j apyvartą buvo išleisti laikinieji 1, 5, 20, 50 centų ir 1, 5 litų banknotai, o nuo lapkričio iki gruodžio mėn. – ir nuolatiniai 1, 2, 5, 10, 20, 50 centų, 1, 2 ir 5 litų banknotai,

■ Eduardas Remecas – Lietuvos nacionalinio muziejaus numizmatas.
Veiklos sritys: numizmatika, seniausios LDK monetos, tarpukario Lietuvos monetos, numizmatikos bibliografija.

1923 m. – 10 ir 50 litų banknotai. Naujieji pinigai nepasižymėjo patvarumu. Dėl prasto popieriaus jie labai greitai susidėvėdavo, o tai nepatiko nei gyventojams, nei Lietuvos bankui. Dar viena problema buvo ta, kad naujuosius pinigus imta gausiai klastoti. Dėl šių priežasčių imta svarstyti būtinybę kuo greičiau išleisti į apyvartą metalinius pinigus. 1923 m. lapkričio pabaigoje Finansų, prekybos ir pramonės ministerija paskelbė monetų projektų kūrimo konkursą.

Apie tai, kad 1923 m. buvo surengtas litų monetų projektų konkursas, beveik niekur nerašoma. Apie jį neužsimenama nei Jono Kario-Karecko (1903–1984), kuris 1930–1935 m. dirbo Finansų ministerijoje*, o 1936–1939 m. buvo Kauno monetų kalyklos vedėjas, parengtame veikalė „Nepriklausomos Lietuvos pinigai“ (Karys 1953), nei Rūtos Kuncienės (1995) sudarytame kataloge „Lietuvos pinigai 1915–1941“, nei Lietuvos banko (2006) išleistame leidinyje „Lietuvos monetos“. Tačiau kad toks konkursas galėjo būti surengtas, rodo įvairių dailininkų sukurti 1923 m. lietuviškų monetų projektai. Pavyzdžiui, yra žinoma apie J. Zikarui priskiriamus 1923 m. 5, 10 centų ir 1 lito aversų ir reversų projektus (Banytė, Laukaitienė 2009: 145; Sajauskas 2011: 151), skulptoriaus Antano Aleksandravičiaus (1885–1970) sukurtus grafinius projektus (Sajauskas 2006: 113). Pasvalio krašto muziejaus rinkiniai 2004 m. papildė dailininko Antano Jaroševičiaus (1870–1956) dailės darbus, tarp kurių buvo ir 2, 5 centų bei 50 litų monetų reversų ir jų averso, kuriame įrašyta 1923 m. data, eskizų kopija, iš kurios matyti slapyvardis „Ruta“ (Balčiūnaitis 2007: 218, 223). Būtent eskizė įrašytas slapyvardis įrodo, kad tai konkursui pateiktas darbas.

Vienintelė apie monetų projektų konkursą užsiminė Vytauto Didžiojo karo muziejaus darbuotoja Gerarda Dručkuvienė. 1996 m. laikraštyje „Kauno diena“ ji paskelbė straipsnį apie J. Zikaro veiklą kuriant monetas, kuriame rėmėsi jo dukters Alytės Zikaraitės (1925–1998) sukaupia informacija ir atsiminimais (Dručkuvienė 1996). 2011 m. autorė paskelbė šį straipsnį jau kiek papildytą. Deja, nė viename iš straipsnio variantų nėra nuorodų, iš kurių būtų galima nustatyti, kuri informacija yra atsiminimai, o kuri pagrįsta dokumentais. Straipsnyje rašoma, kad Finansų ministerija paskelbė konkursą ir kreipėsi į Lietuvos menininkus. Taip pat rašoma, kad J. Zikaras ne tik skatino savo mokinius dalyvauti konkurse, bet ir pats jame dalyvavo. „Tai liudija 5, 10 centų ir 1 lito monetų piešti projektai, išsaugoti skulptoriaus dukros A. Zikaraitės <...>“ (Dručkuvienė 2011: 197). Kartu apgailestaujama: „Deja, šie, kaip ir konkursą laimėjusio J. Zikaro mokinio Bernardo Bučo, projektai niekada nebuvo įgyvendinti.“ (Dručkuvienė 2011: 199). Tačiau taip ir nenurodyta, kada konkursas įvyko. Įvelta ir klaidų – turbūt todėl, kad remtasi ne dokumentais, o atsiminimais. Pavyzdžiui, 1924 m. sukurtas 2 litų monetos modelis, kuriame pavaizduota tarp rūtų šakelių tekanti saulė, ir 5 litų monetos modelis su javų gubomis priskirti prie 1936 m. laidos monetų modelių (Dručkuvienė 2011: 201).

Apie konkursą Finansų, prekybos ir pramonės ministerija paskelbė 1923 m. spalio 12 d. laikraštyje „Lietuvos žinios“ ir spalio 13 d. laikraštyje „Lietuva“. Buvo prašoma konkursui pateikti 1, 2, 5, 10, 25, 50 centų ir 1, 3, 5, 25, 50 litų monetų projektus, kurie atitiktų tautinio meno dvasią. Projektai su slapyvardžiu Finansų, prekybos ir pramonės ministerijos kanceliarijai turėjo būti pateikti iki spalio 31 d. 14 val. Už visiškai ar iš dalies tinkamus monetų projektus žadėta skirti premijas nuo 100 iki 5 tūkst. litų, premijuoti projektai turėjo tapti valstybės išdo nuosavybe (Konkursas 1923a, b). Konkurso nugalėtojai buvo paskelbti lapkričio 23 d. laikraščiuose „Lietuvos žinios“ ir „Lietuva“. Kaip rašoma, lapkričio 17 d. susirinkusi komisija paskyrė po 300 litų už 5 ir 10 centų monetų puses, kuriose nurodytas nominalas, autoriui slapyvardžiu Ateities Niekas. Šie projektai buvo vieninteliai, pripažinti tinkamais. Komisija nusprendė įsigyti ir dar keletą piešinių: konkurso dalyvio slapyvardžiu Ateities Niekas pateiktus 1 ir 10 litų monetų projektus, sumokant po 200 litų už kiekvieną, Akmeniuko pateiktą 50 centų ir Seno Žemaičio pateiktą 3 litų projektus, už juos sumokant po 100 litų. Atplėšus vokus paaiškėjo, kad slapyvardžiu Ateities Niekas buvo pasivadinęs Bernardas Bučas (1903–1979), Akmeniuku – Juozas Kaminskas (1898–1957), o Balys Buračas (1897–1972) buvo pasirinkęs slapyvardį Senas Žemaitis (Metalinių pinigų... 1923a, b). Konkurse nugalėjęs B. Bučas, vėliau tapęs žinomu Lietuvos skulptoriumi, 1920–1926 m. mokėsi Panevėžio berniukų gimnazijoje. Premiją gavęs J. Kaminskas, vėliau tapęs dailininku, buvo

*1924 m. sausio 1 d. Finansų, prekybos ir pramonės ministerija buvo pervadinta į Finansų ministeriją.

panevėžietis, savanoris. Jis 1922–1923 m. lankė J. Zikaro dailės studiją. B. Buračas buvo pedagogas, fotografas ir kraštotyrininkas, 1922–1925 m. dirbo Diktariškių mokykloje, Šiaulėnų valsčiuje.

Iš tokios informacijos aiškėja, kad konkursas buvo surengtas, aišku ir tai, kas ir už ką buvo apdovanoti, tačiau keli svarbūs klausimai lieka neatsakyti. Ar tikrai konkurse dalyvavo ir J. Zikaras ir kodėl galiausiai pasirinktas būtent jis, o ne kitas asmuo?

1 pav. 1923 m. 5, 10 centų ir 1 lito projektai. Dail. B. Bučas. Saugoma Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje

perbraukta raudonai ir ją nurodyta perkelti į kitą monetos pusę. 3 litų monetos projekto, kuris taip pat priskiriamas J. Zikarui (Lietuvos... 1997: 39; Banytė, Laukatienė 2009: 152), apačioje yra įrašai „Braižinys Nr. 4“ ir „Senas Žemaitis“ (žr. 2 pav.). Taigi, Finansų, prekybos ir pramonės ministerijos rašte, adresuotame J. Zikarui, atsiunčiami B. Bučo parengti 5, 10 centų ir 1 lito projektai, o po 3 litų monetos projektu užrašytas slapyvardis Senas Žemaitis akivaizdžiai rodo tikrąjį šio projekto autorių – B. Buračą.

Pats J. Zikaras monetų projektų konkurse vargu ar dalyvavo. Tuo abejoti skatintų kelios priežastys. Pirmiausia, jau žinome, kad konkurse dalyvavo ne vienas J. Zikaro mokinys ir kad dalyvauti juos paskatino pats mokytojas. Joks save gerbiantis menininkas nekonkuruos su savo mokiniais. J. Zikaro, kaip ir kitų tuo metu žinomų menininkų, nedalyvavimą galėjo lemti nelabai aiškios konkurso sąlygos ir, svarbiausia, labai trumpas laikas, skirtas projektams parengti. Kad konkurso sąlygos buvo nelabai vykusios, rodo ir netrukus po jo paskelbimo išspausdintas dailininko Vytauto Bičiūno (1893–1943) straipsnis. Jame priekaištaujama, kad konkurso organizatoriai nepakankamai išaiškino, kokie tautiniai požymiai turi būti pavaizduoti monetose, be

G. Dručkuvienė, remdamasi A. Zikaraitės išsaugotais 5, 10 centų ir 1 lito monetų projektais, rašė, kad konkurse dalyvavo ir J. Zikaras. Tačiau iš spaudos žinučių akivaizdžiai matyti, kad 5, 10 centų ir 1 lito monetų projektai turi būti priskiriami ne J. Zikarui, o B. Bučiui. Kad jie yra parengti ne J. Zikaro, patvirtina ir vienas dokumentas. Lietuvos literatūros ir meno archyve saugomame 1923 m. gruodžio 28 d. Finansų, prekybos ir pramonės ministerijos rašte, adresuotame J. Zikarui, nurodoma 1, 2, 5, 10, 20 ir 50 centų monetoms idėją imti iš pridamų prie rašto pavyzdžių, vadinamų braižiniais: braižinys Nr. 1 taikomas 1, 2 ir 5 centų monetoms, Nr. 2 – 10, 20 ir 50 centų monetoms, Nr. 3 – 1 litui, nurodant, kad šis turi būti keičiamas jame pažymėta tvarka. Braižinys Nr. 4 taikomas 3 litams, o 5 ir 10 litų monetų braižinius nurodyta paruošti pačiam J. Zikarui (LLMA: 4*). Taip aiškėja, kad J. Zikarui buvo atsiųsti konkurse įsigyti keturi monetų projektai. Jam priskiriamuose projektuose virš 5 centų monetos užrašyta „Braižinys Nr. 1“, virš 10 centų monetos – „Braižinys Nr. 2“, virš 1 lito – „Braižinys Nr. 3“ (žr. 1 pav.). Pastarajame pavyzdyje ta monetos pusė, kurioje pavaizduotas skaičius,

2 pav. 1923 m. 3 litų projektas, pasirašytas Seno Žemaičio. Dail. B. Buračas. Saugoma Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje

*Po dvitaškio nurodomas archyvo bylos lapas.

to, nepakankamai aiški premijavimo sistema, neišvardyti komisijos nariai, nenurodyta, kokio dydžio bus monetos, kokio formato turi būti piešiniai, ar galima vietoj piešinių siųsti iš plastilino lipdytus modelius (Bičiūnas 1923). Kaip rašoma, „neturint aiškaus atsakymo į aukščiau nurodytus klausimus, dailininkui, rimtai žiūrinčiam į konkurso reikalą, vargu bus noro jame dalyvauti“. Straipsnis baigiamas taip: „Per maža yra skiriama laiko tam konkursui priruošti (vos dvi savaitės). Jei jisai įvyks, tai nieku būdu neduos tokių rezultatų, kokių galėjęs duoti, jei pats sumanymas būtų tinkamiau paskelbtas.“ Toks griežtas dailininko V. Bičiūno pasisakymas galėjo nulemti ir ne vieno kito dailininko apsisprendimą nedalyvauti konkurse. Be V. Bičiūno, jame nedalyvavo dar du žymūs Lietuvos menininkai: Antanas Žmuidzinavičius (1876–1966), kuris 1922–1924 m. buvo Jungtinėse Amerikos Valstijose, ir Petras Rimša (1881–1961), kuris 1920–1923 m. gyveno Berlyne, vėliau – Londone ir tik 1924 m. grįžo į Kauną. Ar konkurse dalyvavo dailininkai grafikai Adomas Galdikas (1893–1969), Vilius Jomantas (1891–1960) ir Adomas Varnas (1879–1979), nežinoma.

Vis dėlto monetų projektų konkursas, kaip galima spręsti iš gruodžio 18 d. dienraštyje „Rytas“ paskelbtos žinutės, sukėlė didelį susidomėjimą, buvo atsiųsta daug piešinių. Negauta tik 5, 10 litų ir auksinių 25 ir 50 litų monetų projektų (Metalinių pinigų reikalas 1923). Kyla neaiškumų dėl 10 litų monetos projekto. Rašant apie konkurso rezultatus „Lietuvos žiniose“, nurodyta, kad Finansų, prekybos ir pramonės ministerija įsigijo B. Bučo sukurtą 10 litų projektą (Metalinių pinigų... 1923a), tačiau kitame straipsnyje jau nurodoma, kad tokio projekto nėra (Metalinių pinigų reikalas 1923). Šis projektas nepateiktas nė ministerijos siųstame rašte J. Zikarui, jį prašyta sukurti patį J. Zikarą. Labiausiai tikėtina, kad 10 litų monetos projektas tikrai nebuvo sukurtas, nes ir konkurso sąlygose buvo nurodyta pateikti tik 1, 3, 5, 25 ir 50 litų monetų projektus. Matyt, skelbiant informaciją spaudoje, įsivėlė klaida, o dar vienas įsigytas projektas galėjo būti 1 cento ar 50 centų monetos.

Kaip prognozavo V. Bičiūnas, konkursas nebuvo sėkmingas, jo baigtis organizatorių netenkino. Finansų, prekybos ir pramonės ministerija 1923 m. gruodžio pradžioje kreipėsi į J. Zikarą ir paprašė parengti monetų modelius (Kuncienė 1995: 118). Pirmojo kreipimosi data – 1923 m. gruodžio 1 d. Kreipiantis buvo klausama, „ar Tamsta nesutiktumėte paruošti metaliniams pinigams vyčio lipdytą modelį“ (LLMA: 1). Antrą kartą kreiptasi gruodžio 11 d. ir paprašyta artimiausiu metu atvykti į Kauną aptarti monetų modelių gamavimo sąlygų (LLMA: 3). Sutartis dėl monetų modelių gamavimo išsiųsta 1923 m. gruodžio 28 d. Pagal sutartį turėjo būti nulipdyti 1, 2, 5, 10, 20, 50 centų ir 1, 3, 5, 10 litų monetų modeliai ir visų šių monetų vienoje pusėje turėjo būti pavaizduotas Vytis, užrašyta „Lietuvos Respublika“ ir nurodyti 1924 metai. Taigi, iš viso J. Zikaras turėjo parengti 11 modelių. Jie pirmiausia turėjo būti pateikti vaškinais. Sutarta už visus 11 modelių sumokėti 11 tūkst. litų (į šią sumą įskaičiuotos visos su modelių gamavimu susijusios išlaidos). Sutartyje numatyta, kad J. Zikaras prižiūrės ir modelių matricų gamavimą, o komandiruotė jį užsienį bus apmokėta papildomai. Visi modeliai turėjo būti pagaminti iki 1924 m. kovo 1 d. Prie sutarties, kaip jau minėta, pridėti ir keturi pavyzdžiai, taip pat pageidauta, kad ant 5 ir 10 litų monetų būtų matyti ūkio emblema (LLMA: 4).

Iš viso ministerijos susirašinėjimo su J. Zikaru aiškėja, kad dailininko pirmiausia buvo prašoma sukurti herbine monetų pusę, o vėliau tartasi ir dėl visų modelių parengimo. Dėl modelių kreiptasi ne tik į J. Zikarą, bet ir į kitus dailininkus. Taip manyti leidžia du žinomi faktai. Pirmiausia, Nacionaliniame M. K. Čiurlionio muziejuje yra saugomi A. Aleksandravičius parengti monetų projektai, datuojami 1923 m., tačiau po jais pasirašyta ne slapyvardžiu, kurį nurodyti yra būtina, jei autorius dalyvauja konkurse, o pavarde. Monetose įrašyta ne 1923 m., o 1924 m. data. Visa tai rodo, kad po monetų projektų konkurso Finansų, prekybos ir pramonės ministerija tikrai kreipėsi ir į A. Aleksandravičių. Antra, spaudoje minima, kad 1924 m. balandžio 7 d. Ministrų komitetas svarstė J. Zikaro ir kitų autorių pagamintus monetų projektus (Lietuvos... 1924). Kas buvo kiti projektų autoriai, nėra žinoma, bet tikėtina, kad jie turėjo būti ne grafikai, o skulptoriai, galintys vaizdą perkelti į gipsą. Tokių galėjo būti tik keli – jau minėti A. Aleksandravičius ir J. Zikaras, taip pat P. Rimša ir Kajetonas Skliėrius (1876–1932). Šio darbo P. Rimša negalėjo atlikti, nes, kaip minėta, gyveno ne Lietuvoje. Ar buvo kreiptasi

į K. Sklėrių, nežinoma. Bliieka tik spėti, kad monetų modeliams pagaminti J. Zikaras buvo pasirinktas dėl to, kad jo atliktas darbas buvo geriausias.

Kaip ir buvo sutarta, J. Zikaras parengė 11 monetų modelių: 1, 2, 5, 10, 20, 50 centų ir 1, 2, 5, 10 litų monetų reversus ir aversą. Visų modelių nuotraukos buvo išspausdintos 1924 m. balandžio 9 d. dienraštyje „Rytas“ (Liet. 1924) ir balandžio 20 d. laikraštyje „Ūkininkas“ (Lietuvos metalinių... 1924). Sutartyje numatytas 3 litų monetos modelis Finansų, prekybos ir pramonės ministerijos sprendimu buvo pakeistas į 2 litų monetos modelį. Parengtieji 1, 5, 10, 20, 50 centų ir 1 lito monetų modeliai yra tokie, kokios vėliau ir buvo nukaldintos monetos. 1925 m. nenukaldintos 2 centų monetos modelyje buvo pavaizduotas žydintis linas, bet ne monetos viduryje, kaip 1 ir 5 centų monetose, o šone. Neįgyvendintas 2 litų projektas visiškai atitinka B. Buračo parengtą 3 litų projektą, pakeistas tik skaičius (žr. 3 pav.). 5 litų monetos modelyje yra pavaizduotos sustatytos rugių gubos, o 10 litų monetos modelyje – verpianti moteris. Visi neįgyvendinti gipsiniai modeliai saugomi Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje, tik ne visi jie tiksliai identifikuojami. 2 litų monetos modelis buvo priskirtas prie 1936 m. modelių, o 5 litų modelis iš viso nedatuotas (Kuncienė 1995: 120, 127). Naujausiame leidinyje, skirtame J. Zikaro kūrybai, šios klaidos ištaisytos, bet įvelta nauja klaida – nurodoma, kad 10 litų modelio sukūrimo data nežinoma (Banytė, Laukaitienė 2009: 152).

Aversui J. Zikaras sukūrė kitokį Vytį nei 1918 m. A. Žmuidzinavičiaus pavaizduotas sukurtame valstybiniame herbe. Raiteliui prie šono kabo kalavijo makštys, žirgo pakinktai nesibaigia ore besiplaikstančiais galais, nėra gūnios, žirgo uodega nuleista žemyn ir pavaizduotas ne žirgo šuolis, o bėgimas.

1924 m. birželio 20 d. Seimas priėmė Monetų įstatymą. „Vyriausybės žiniose“ jis buvo paskelbtas rugpjūčio 8 d. Šiame įstatyme buvo nurodytos visos numatomos išleisti į apyvartą monetos, jų dydis ir masė. Be centų ir sidabrinų litų, numatyta išleisti ir auksines 50 litų monetas, kurių skersmuo būtų 23 mm, o masė 8,3592 g, iš jų – 7,5231 g gryno aukso (Monetų... 1924). Pirminiame projektų rengimo etape 50 litų monetos nebuvo numatyta, tačiau priėmus Monetų įstatymą situacija pasikeitė.

Į apyvartą išleidus centų monetas, bet dar nepradėjus kaldinti litų, 1925 m. birželio 15 d. Finansų ministerija kreipėsi į J. Zikarą, kad jis atvyktų į Kauną pasitarti dėl auksinių monetų gipsinių modelių gaminimo (LLMA: 7). J. Zikaras parengė tris eskizus, o Ministrų kabinetas 1925 m. liepos 15 d. posėdyje iš jų išrinko du pavyzdžius ir pavedė paruošti auksinių 50 litų monetų modelius (LLMA: 11; Ministrų kabinete 1925; Kuncienė 1995: 119). Monetas planuota išleisti į apyvartą 1926 m., joms nukaldinti Ministrų kabinetas buvo paskyręs pusę milijono litų (Auksiniai pinigai 1925). Nėra žinoma, iki kada monetų modeliai turėjo būti nulipdyti, tačiau 1926 m. liepos 1 d. jie jau tikrai buvo parengti, nes yra išlikęs Finansų departamento Paskolų skyriaus raštas J. Zikarui, kuriame prašoma atsiųsti sąskaitą už parengtus modelius (LLMA: 8). J. Zikaro pateiktoje liepos 4 d. sąskaitoje dviejų monetų modelių pagaminimas įvertinamas 16 tūkst. litų (po 8 tūkst. Lt kiekvienas), tačiau nurodoma, kad vienas modelis nėra visiškai užbaigtas, todėl kaina sumažinama 2 tūkst. litų ir prašoma 14 tūkst. litų. Iš šios sumos prašoma išskaičiuoti 6 tūkst. litų ir juos išsiųsti Švietimo ministerijai, iš kurios 1923 m. rugsėjo mėn. J. Zikaras gavo paskolą, o 8 tūkst. litų prašoma atsiųsti (LLMA: 9). Monetų modelių gaminimo kaina iš anksto nebuvo aptarta, tačiau toks akivaizdus, palyginti su anksčiau sukurtų 11 modelių kaina (po 1 tūkst. Lt už modelį), skirtumas Finansų departamentui sukėlė įtarimų. Liepos 10 d. Finansų departamento Paskolų skyrius J. Zikaro paprašė paaiškinti, už ką turi būti išmokėta tokia pinigų suma (LLMA: 10). Laiške, datuojamame liepos 13 d., J. Zikaras tai paaiškino ir kartu nurodė visas sumas, jam išmokėtas už anksčiau sukurtus monetų modelius. Iš laiško aiškėja, kad 8 tūkst. iš 11 tūkst. litų, numatytų pagal 1923 m. gruodžio 28 d. sutartį, buvo sumokėti už Vytį, o 3 tūkst. – už monetų puses, kuriose nurodytas nominalas. Vėliau J. Zikaro buvo prašoma parengti sidabrinų monetų modelius, už juos sumokėta 6 tūkst. litų. Sutarties šiam užsakymui nebuvo parengta. 1925 m. birželio 15 d. Finansų ministerija užsakė pagaminti auksinių monetų modelius, bet ne puses, kuriose nurodytas nominalas, o kompoziciją. Sutarties irgi nebuvo sudaryta. Kompozicijos kūrimo darbas buvęs sunkus, todėl ir paprašyta po 8 tūkst. litų

3 pav. 1924 m. nenukaldintų 2, 5 ir 10 litų gipsiniai modeliai. Dail. J. Zikaras. Saugoma Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje

(LLMA: 11). Finansų departamentas nurodytus 14 tūkst. litų J. Zikarui sumokėjo ir kartu gavo pasižadėjimą, kad nebaigtą gaminti monetos modelį, kuriame bus pavaizduotas artojas (žr. 4 pav.), menininkas užbaigs už papildomą 2 tūkst. litų atlygį (LLMA: 12–13).

Iš pateikiamų duomenų aiškėtų, kad 1924–1926 m. už monetų modelių gamybą J. Zikaras gavo 31 tūkst. litų. Tuo metu tai buvo labai dideli pinigai, nes 1924 m. gruodžio mėn. pragyvenimo minimumo vidurkis buvo 120 litų (Pragyvenimo brangumas 1925), o 1926 m. ketverių durelių keleivinis automobilis „Ford“ kainavo 6,75 tūkst. litų. Žinoma, kad J. Zikaras už gautus pinigus Panevėžyje pasistatė namą. Susirašinėjimas atskleidžia, kad Finansų ministerija į piniginius atsiskaitymus žiūrėjo labai atsainiai, nebuvo griežtos apskaitos. J. Zikaro pateiktas paaiškinimas neleisdžia nustatyti, kodėl dešimties monetų reversų modeliai buvo vertinami 3 tūkst. litų, o 2 ir 5 litų monetų modeliai – jau 6 tūkst. litų (1 lito modelis buvo sukurtas anksčiau). Iš vienintelės sudarytos sutarties matyti, kad už 11 modelių turėjo būti sumokėta 11 tūkst. litų. Sutartyje nenurodyta, kad herbinė pusė vertinama 8 tūkst. litų, bet jei J. Zikaras ją taip įvertino, tai kiekvienas kitas modelis turėjo kainuoti po 300 litų. J. Zikaras mini, kad už sidabrinių monetų modelius, kurie buvo ruošiami nesudarius sutarties, jam buvo sumokėti 6 tūkst. litų. Labiausiai tikėtina, kad tiek buvo sumokėta ne už visų nominalų, o tik už 2 ir 5 litų modelius, nes būtent jie buvo kuriami nauji. Išėtų, kad vienas modelis J. Zikaro jau buvo vertinamas 3 tūkst. litų. Toks kainų svyravimas stebina.

Auksinių monetų modelius po 8 tūkst. litų kiekvieną J. Zikaras įvertino dėl sudėtingos kompozicijos, tačiau matyti, kad pati sudėtingiausia yra 10 litų monetos kompozicija, jei parengti reikėjo skirti daugiausia laiko. Taikant J. Zikaro nurodomą vertinimą, ji irgi turėjo būti įkainojama 8 tūkst. litų, tačiau tokios sumos nėra įskaičiuota nė į vieną sąskaitą. Iš visų sąskaitų ir mokėjimų aiškėja, kad Finansų ministerija, rengdama monetų projektus, pinigų netaupė, o buhalteriją tvarkė aplaidžiai. Kad tuometėje Finansų ministerijoje tokių problemų buvo, patvirtina ir kiti faktai. Pavyzdžiui, 1922–1927 m. Finansų ministerija buvo pirmoje vietoje pagal piniginius išievojimus valstybinėse įstaigose, ji beveik du kartus lenkė antroje vietoje likusią Susisiekimo ministeriją (1922–1927 mt. 1936). Skandalingais poelgiais garsėjo ir ministro pareigas 1922–1925 m. ėjęs Vytautas Petrulis. J. Zikaras sėkmingai pasinaudojo Finansų ministerijoje buvusiu netvarka ir už monetų modelių parengimą pasistengė išgauti kuo daugiau pinigų.

2. 1924 m. paskelbtas centų monetų kaldinimo konkursas ir centų kaldinimas 1925 m.

1923 m. lapkričio pabaigoje paskelbusi monetų projektų konkursą, 1923 m. gruodžio mėn. Finansų, prekybos ir pramonės ministerija jau numatė, iš kokių metalų bus kaldinamos monetos, taip pat jų parametrus ir tiražą (žr. 1 lent.). Metų pabaigoje ji jau buvo gavusi nemažai pasiūlymų iš įvairių šalių – Anglijos, Danijos, Čekoslovakijos – ir iš Lietuvoje veikusios brolių Šmidų metalo apdirbimo įmonės AB „Metalas“ (Mūsų metaliniai pinigai 1923).

4 pav. 1926 m. nenukaldintų 50 litų modeliai. Aversas ir reversas. Dail. J. Zikaras. Saugoma Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje

1 lentelė

1923 m. numatytos centų ir litų monetų kaldinimo normos

Nominalas	Skersmuo, mm	Masė, g	Tiražas, mln. vnt.
1 centas	15	1,3	4
2 centai	17,5	1,7	8
5 centai	19	2,1	10
10 centų	21	3	12
20 centų	23	4	8
50 centų	25	6	5
1 litas	22	1,25	3,4
3 litai	25	5	2,2
5 litai	27	9	1
10 litų	35	18	?

Šaltinis: Metalinių pinigų reikalai (1923).

1924 m. kovo mėn. finansų ministras V. Petrulis pateikė Ministrų kabinetui svarstyti Monetų įstatymo projektą (Teko sužinoti... 1924). Balandžio mėn. projektas buvo patvirtintas ir perduotas svarstyti Seimui. Ministro V. Petrulio pristatytas pristatytas Seime, įstatymas buvo svarstomas birželio 13 d., o priimtas birželio 20 d. Šiuo įstatymu atsisakyta kaldinti 2 centų monetas ir numatyti kitokie 1 bei 50 centų monetų parametrai (žr. 2 lent.). Įstatyme buvo numatoma vienam gyventojui išleisti iki 2 litų aliumininės bronzos monetų.

2 lentelė

1924 m. nustatytos centų monetų kaldinimo normos

Nominalas	Skersmuo, mm	Masė, g	Tiražas, mln. vnt.
1 centas	16	1,6	5
5 centai	19	2,1	12
10 centų	21	3	12
20 centų	23	4	8
50 centų	25	5	5

Šaltiniai: Metaliniai pinigai (1924), Monetų įstatymas (1924: 1), R. Kuncienė (1995: 108); sudaryta autoriaus.

1924 m. rugpjūčio mėn. Anglijos, Prancūzijos ir Vokietijos spaudoje buvo paskelbta apie numatomą surengti Lietuvos Respublikos monetų kaldinimo konkursą. Šis konkursas, arba varžytynės, įvyko rugsėjo 10 d. Dalyvavo 14 firmų – iš Anglijos, Belgijos, Danijos, Lietuvos, Olandijos, Prancūzijos, Šveicarijos, Vokietijos. Varžytynėms pirmininkavo Finansų ministerijos Finansų departamento direktorius Juozas Dulskis. Kaip rašoma 1924 m. rugsėjo 16 d. laikraštyje „Lietuva“, pigiausią pasiūlymą pateikė Birmingame įsikūrusi Anglijos firma „King’s Norton Metal Co“ – ji siūlėsi nukaldinti monetas už 1 398 273,50 lito. Brangesni buvo Belgijos karališkųjų monetų rūmų ir Olandijos valstybės monetų rūmų pateikti pasiūlymai. Didžiausią kainą, 1 955 578 litus, pasiūlė Kauno akcinė metalo išdirbinių bendrovė; Danijos valstybiniai monetų rūmai siūlė monetas nukaldinti už 1,8 mln. litų (Lietuvos metalo... 1924). Prancūzijos firma „La Société Française des Monnaies“ užsipašė 1 500 590,62 lito (Laiškas į redakciją 1924).

1924 m. rugsėjo 18 d. finansų ministras V. Petrulis patvirtino varžytinių protokolus ir pagal juos nugalėtoja buvo pripažinta Birmingamo firma, o rugsėjo 22 d. Kaune buvo pasirašyta sutartis su šios firmos atstovu Normanu Nevile. Pagal sutartį firma turėjo nukaldinti 42 mln. monetų nuo 1 iki 50 centų. Pirmus monetų pavyzdžius Finansų ministerijai patvirtinti firma turėjo pristatyti per 7 savaites nuo modelių įteikimo dienos. Pirmoji monetų partija – 10 mln. monetų – turėjo būti pristatyta per 9 savaites nuo pavyzdžių patvirtinimo dienos (Laukiamieji mūsų pinigai 1924; Kuncienė 1995: 102). Monetų spaudai buvo pagaminti Londone įsikūrusiuose Anglijos monetų rūmuose ir lapkričio 14 d. jie buvo perduoti firmai „King’s Norton Metal Co“. Į Kauną pirmieji monetų pavyzdžiai turėjo būti atsiųsti lapkričio 20 d. (Mūsų metaliniai pinigai 1924). Lapkričio pabaigoje vykusiame Seimo posėdyje Finansų ministerija Seimo nariams ir žurnalistams pristatė gautus monetų pavyzdžius (Naujieji pinigai 1924). Pirmoji nukaldintų monetų partija laivu iš Londono į Klaipėdą buvo išsiųsta 1925 m. sausio 21 d. (Lietuvos metalo pinigai 1925; Kuncienė 1995: 102). 1925 m. sausio 31 d. laikraštyje „Lietuva“ buvo pateiktas vasario 2 d. į apyvartą išleisimų naujų monetų aprašymas (Leidžiamųjų apyvartan... 1925). Ta pati monetų išleidimo į apyvartą diena minima ir kitose žinutėse, todėl nuo seno manoma, kad pirmųjų Lietuvos Respublikos monetų išleidimo data yra 1925 m. vasario 2 d. Tačiau yra žinučių, kurios rodytų, kad monetas į apyvartą buvo išleistos vėliau. 1925 m. vasario 1 d. „Ryte“ rašoma, kad iš Anglijos atvežtus pinigus priima speciali 7 asmenų monetų komisija, kurios pirmininku paskirtas Jonas Gediminas Beržanskis-Klausutis. Komisija monetas apžiūrėjo, pamatavo, pasvėrė, 10 pavyzdžių nusiuntė ištirti į chemijos ir technikos laboratoriją ir į apyvartą monetas tikimasi išleisti trečiadienį – vasario 4 d. (Priima pinigus 1925). Tačiau „Lietuvyje“ skelbiama, kad jos išleistos dar vėliau – vasario 6 d. (Metaliniai Lietuvos pinigai 1925).

Pirmąją siunta planuota gauti 10 mln. monetų, tačiau gauta tik 3 205 tūkst. Mažiau monetų nukaldinta todėl, kad sugedo pagrindinė kaldinimo mašina ir darbai buvo sustabdyti mėnesiui. Atsižvelgus į tai, antra monetų siunta – 6 795 tūkst. monetų – turėjo būti pristatyta vasario 28 d., trečia – kovo 29 d. (10 mln. vnt.), ketvirta – balandžio 29 d. (10 mln. vnt.), o penktoji, sudaryta iš 11 mln. monetų, – gegužės 29 d. (Mūsų smulkieji pinigai 1925). Trys siuntos, kaip galima spręsti iš spaudos žinučių, buvo pristatytos pirma laiko, o kada pristatyta paskutinė siunta, spaudoje nerašoma. Visos monetos buvo atvežtos supilstytos į maišelius po 2,5 tūkst. (50 ir 20 centų monetos) arba po 5 tūkst. (1, 5 ir 10 centų monetos). Maišeliai buvo užantspauduoti firmos plombomis (Dargvainis 1925: 3).

Įsigilinus į 1925 m. centų kaldinimo problematiką, turėtų kilti du klausimai: kodėl šios monetos buvo kaldinamos Anglijos bendrovėje „Kings Norton Metal Co“ ir kodėl buvo pasirinktas toks neįprastas metalas? Atsakymas į pirmą klausimą, atrodo, yra labai paprastas – monetą kaldina konkurso laimėtojas. Tačiau kokia kalykla buvo tas laimėtojas?

1850 m. Anglijos mieste Birmingame buvo įkurta privati monetų kalykla „Heaton’s Mint or Ralph Heaton & Sons“. Ji daugiausia kaldino monetas Britanijos kolonijoms ir ženklino jas raide H. Dažnai ši kalykla supaprastintai vadinama Birmingamo kalykla. Populiariojoje lietuviškoje literatūroje galima rasti parašyta, kad lietuviškos monetos buvo kaldinamos Birmingamo monetų kalykloje, tačiau iš spaudos žinučių aiškėja, kad lietuviškas monetas kaldino firma „Kings Norton Metal Company“, įkurta Birmingame 1890 m. Ji specializavosi varinių dirbinių gamybos srityje. Nuo 1912 m. Karališkajai monetų kalyklai, įsikūrusiai Londone, ji gamino bronzinius monetų ruošinius, o 1914 m. pirmą kartą nukaldino monetas, skirtas Didžiosios Britanijos kolonijoms. Pirmojo pasaulinio karo metais ši gamykla gamino šovinius. Pasibaigus karui, be kitų darbų, vėl ėmėsi ir monetų kaldinimo. 1918–1919 m. kaldino angliškas 1 penso bronzines monetas, 1919–1925 m. Britų Vakarų Afrikai – 0,1, 0,5 ir 1 penso monetas iš vario nikelio, 6 pensų, 1 ir 2 šilingų monetas iš alavo ir žalvario lydinio. 1923 m. gamykla gavo užsakymą nukaldinti 30 mln. bronzinių 1 grašio monetų Lenkijai, o 1924 m. – 23,5 mln. varinių 5 kapeikų monetų Rusijai. 1924–1925 m. Britų kolonijai Rytų Afrikai buvo pagaminta 17,5 mln. 1 cento bronzinių monetų. Monetas firma dažnai ženklindavo raidine santrumpa KN.

Taigi, lietuviškų monetų kaldinimo konkursą laimėjusi firma nebuvo labai gerai žinoma ar vertinama Europoje. Tačiau tai nesutrukdė jai 1924 m. laimėti konkursą ir gauti antrą pagal dydį (po Britų Vakarų Afrikos) užsakymą – nukaldinti 42 mln. lietuviškų monetų. Europos valstybės Lenkija ir Rusija firmoje „Kings Norton Metal Co“ nusikaldino tik vieno nominalo monetas, ir tik todėl, kad buvo būtina skubiai nukaldinti daug monetų. Kitų nominalų lenkiškos monetos buvo kalamos Varšuvos monetų kalykloje. Nikelinės 1923 m. laidos 10, 20, 50 grašių monetos buvo kalamos net trijose kalyklose: Le Loklyje (Šveicarija) įsikūrusioje „Huguenin Freres & Co“, Vienos kalykloje „Hauptmünzamt“ ir Nyderlandų karališkojoje monetų kalykloje, įsikūrusioje Utrechte (Olandija). 5 kapeikų ir kitų nominalų Rusijos monetos buvo kaldinamos Leningrado (dab. Sankt Peterburgo) monetų kalykloje.

Kaip žinoma, dėl konkurso laimėtojo ilgai svarstoma nebuvo – po savaitės jis buvo patvirtintas. Tam nesutrukdė ne tik mažas monetų gamintojo žinomumas, bet ir tai, kad firma „Kings Norton Metal Co“ niekada nekaldino monetų iš aliumininės bronzos. Europoje iš šio metalo tuo metu monetas kaldinosi vos trys valstybės: Vokietija – 5, 10, 50 rentenpfenigus, vėliau reichspfeningus (1923–1924 m.), Prancūzija – 1 ir 2 frankus (1920–1933 m.) ir Danija – 0,5, 1 ir 2 kronas (1924–1926 m.). Šias monetas visos šios šalys kaldinosi savo kalyklose. Beje, lietuviškų monetų kaldinimo konkurse dalyvavo ir aliumininės bronzos monetas Danijai kaldinusi monetų kalykla. Gali būti, kad dalyvavo ir nors viena iš šešių kalyklų, monetą iš šio lydinio kaldinusių Vokietijai.

Labiausiai tikėtina, kad konkurso nugalėtojas buvo tas, kurio labai norėta, ir svarbų vaidmenį vaidino ekonominiai bei politiniai motyvai. Dar prieš konkursą, 1923 m. pabaigoje, lietuviškoje spaudoje buvo rašoma, kad darbus atlikti turbūt bus pavesta Anglijos firmoms (Mūsų metaliniai pinigai 1923). Anglija Lietuvai buvo labai svarbi siekiant piniginių investicijų pritraukimo, ir tai labai aiškiai matyti iš vėliau surengto lietuviškų

sidabrinų monetų kaldinimo konkurso. Šis konkursas buvo labai svarbus ir Anglijai, nes jos pokario ekonomika išgyveno ne pačius geriausius laikus, taigi įvairūs užsakymai buvo labai laukiami. Tai, kad konkursą laimėjo „Kings Norton Metal Co“ ir kad firma „Bradbury Wilkinson & Co“ 1925 m. vasario 11 d. pasirašė sutartis dėl 500 ir 1 000 litų spausdinimo, Anglijos spaudoje buvo įvertinta labai teigiamai (Gineitis 1925).

Kodėl monetoms kaldinti buvo pasirinkta aliumininė bronzos (90 proc. vario ir 10 proc. aliuminio), o ne bronzos, nikelis, bronzos ir nikelio ar vario ir nikelio lydiniai, kaip daugumoje Europos valstybių? Ir kodėl visų nominalių centų monetoms kaldinti buvo pasirinktas tik vienas metalas, nors visose kitose Europos valstybėse jos buvo kaldinamos bent iš dviejų skirtingų metalų? Iš dalies tai paaiškina finansų ministro V. Petručio kalba, pasakyta 1924 m. birželio 13 d. Seime svarstant Monetų įstatymą. Ministras nurodė, kad pasirinkimą kaldinti centų monetas iš vario ir aliuminio mišinio paskatino tai, jog šis metalas „pradeda užkariauti daug valstybių dėl keleto priežasčių. Tas vario aliuminijaus mišinys yra labai gražus, jis turi beveik aukso spalvą; jis nėra per daug sunkus, nebrangus ir yra labai kietas mušti. Todėl falsifikacija iš vario aliuminio praktiškai beveik nėra galima, kadangi mušti pinigams iš to mišinio reikalinga yra kelių šimtų atmosferų spaudimo ir tam reikalinga turėti labai tobulą dirbtuvę“ (Finansų ministerio... 1924: 2–3). Išleity, kad metalas pasirinktas dėl gražumo, nebrangumo ir neparankumo iš jo nukaldintas monetas klastoti. Vis dėlto tokie pasirinkimo kriterijai kelia abejonių.

Metalo gražumo vertinti nėra kaip, nes grožį kiekvienas supranta skirtingai. Galima konstatuoti tik tai, kad šio metalo spalva labai panaši į aukso. Šiandien iš jo gausiai gaminami auksinių papuošalų pakaitalai. Metalas panašumas į auksą iš pradžių turėjo neigiamų pasekmių. Vos tik monetos buvo išleistos į apyvartą, apskruoliai iškart sugalvojo tuo pasinaudoti. Prekyvietėse buvo apgautas ne vienas kaimietis, jiems naujos monetos buvo įduotos kaip auksinės (40 centų karvė... 1925). Spaudoje net buvo paskelbtas perspėjimas dėl sukčiavimo. Metalas pigumas irgi buvo sąlyginis. Neturima duomenų, kurie rodytų, kokios buvo metalų kainos 1925 m., bet šiuo metu brangiausias metalas yra nikelis, o bronzos ir aliumininės bronzos kainos beveik nesiskiria. Argumentą, kad šio metalo monetų beveik nebus galima klastoti, irgi galima atmesti. Juk kol apyvartoje cirkuliavo 1, 5, 20 ir 50 centų banknotai, tik 50 centų banknotas patraukė klastotojų dėmesį (Remecas 2012: 59–60). Apyvartoje atsiradus monetoms, centai irgi beveik nedomino klastotojų, išskyrus kelis 50 centų monetas klastojimo atvejus. Mažą klastotojų dėmesį centų monetoms lėmė ne sunkumas jas suklastoti, o tai, kad šios monetos buvo per mažos vertės, padirbinėti jas neapsimokėjo. Išleidus sidabrinus litus, masiškai buvo padirbinėjamos tik litų monetos. Tokios tendencijos vyravo ir kitose valstybėse. Nesinorėtų tikėti, kad Finansų ministerijai jos nebuvo žinomos. Taigi, svarbiausias argumentas renkantis kaldinti monetas iš aliumininės bronzos turbūt buvo metalo gražumas.

Vis dėlto akivaizdu, kad toks pasirinkimas buvo klaidingas. Aliumininė bronzos yra tvirtiausia iš visų vario lydinio metalų. Kalant monetas paaiškėjo, kad šis lydinys labai kietas. Jo kietumo neatlaikė presas, kuriuo buvo ruošiama žaliava ruošiniams. Plyšo ne vienas monetų spaudas (Dargvainis 1925: 3). Monetų įstatyme buvo numatyta, kad lydinio svyravimai gali būti 1,8 procento gryno metalo (Monetų įstatymas 1924: 1). Taigi, monetose vario galėjo būti nuo 88,2 iki 91,8 procento. Iš atliktų tyrimų žinoma, kad lietuviškuose centuose vario yra nuo 89,9 iki 90,3 procento, o aliuminio – nuo 9,55 iki 9,85 procento (Kuncienė 1995: 100). Kuo lydinyje mažiau aliuminio, tuo jis minkštesnis, ir atvirkščiai. Žinoma, kad tuo metu Vokietijos kaldintose aliumininės bronzos monetose buvo 91,5 procento vario ir 8,5 procento aliuminio, o Danijos monetose – 92 procentai vario, 6 procentai aliuminio ir 2 procentai nikelio. 1926 m. Rusijos pradėtos kaldinti aliumininės bronzos monetose, būtent 1, 2, 3 ir 5 kapeikose, buvo 95 procentai vario ir 5 procentai aliuminio. Visi šie skaičiai rodytų, kad Lietuvos Respublikos finansų ministerija, rinkdamasi monetoms metalą ir lydinio sudėtį, į tokius dalykus nesigilino. Kad pasirinkimas kaldinti centų monetas iš aliumininės bronzos buvo klaida, patvirtintų ir tas faktas, kad 1936 m. 1, 2 ir 5 centų monetos jau buvo kaldinamos iš bronzos lydinio. 1936 m. išleidus į apyvartą naujas centų monetas, Lietuvoje, kaip ir visose Europos valstybėse,

ėmė cirkuliuoti dviejų skirtingų metalų centai (raudoni ir geltoni), gyventojams atsiskaityti tapo daug patogiau. Kad skirtingi metalai centams gaminti nepasirinkti 1925 m., galėjo lemti ir taupumas.

Kaldinant 1925 m. laidos centų monetas, buvo padaryta ir dar viena klaida – netinkamai numatytas tiražas. Jau 1931 m. spaudoje pasipylė žinučių, kad atsiskaitant labai trūksta 1 cento monetų (žr. 5 pav.). Gyventojai piktinosi, kad prekybininkai neduoda 1 cento gražos, o prekybininkai teisinosi, kad tokių monetų neturi (1 cento... 1931). Vėliau dalis prekybininkų dėl šių monetų trūkumo net išleido savus popierinius pinigus. Trūkumui paaiškinti buvo sugalvota istorija, kad monetas sunaikina elgetos, neva nepatenkinti 1 cento išmalda (L. Banke... 1936). Dažniausiai 1 cento monetų trūkumas buvo aiškinamas tuo, kad šios mažos monetos pametamos (Karys 1953: 203). Tačiau tokį aiškinimą paneigtų monetų radiniai. Atliekant archeologinius tyrimus, daugiausia randama 5, 10, 20 centų ir 1936 m. laidos centų monetų, o 1 ir 50 centų radiniai yra patys rečiausi.

1 cento monetų trūkumą iš tikrųjų galima paaiškinti labai paprastai – šių monetų nukaldinta per mažai. 1923 m. parengtame projekte 1 cento monetų numatyta nukaldinti 4 mln., 2 centų – 8 mln., o 5 centų – 10 mln. (Metalinių pinigų reikalu 1923). 1924 m. priėmus Monetų įstatymą, 2 centų monetų buvo atsisakyta, 1 cento monetų tiražas padidintas iki 5 mln., 5 centų – iki 12 mln. Tačiau, tiražą patikslinus, bendra suma sumažinta 50 tūkst. litų, arba 5 mln. 1 centų monetų. To laiko šalių kaimynių pavyzdžiai rodo, kad smulkiausių monetų tiražai buvo gerokai didesni, jie beveik visada prilygdavo dešimt kartų vertingesnių monetų tiražams. Pavyzdžiui, Latvijoje, kurioje 1925 m. buvo apie 1,8 mln. gyventojų, 1922 m. 1 santimo monetų nukaldinta 5 mln., 1924–1928 m. – dar 15 mln., 2 santimų monetų 1922 m. nukaldinta 10 mln., 5 santimų – 15 mln., 10 santimų – 15 mln., 20 santimų – 15 mln., 50 santimų – 9 mln. Estijoje, kurioje 1934 m. gyveno apie 1,1 mln. gyventojų, 1929 m. 1 cento monetų nukaldinta 23,5 mln., 5 centų (1931 m.) – 5 mln. Lenkijoje (1931 m. – apie 32 mln. gyventojų) 1923–1930 m. 1 grašio monetų nukaldinta 123 mln., 2 grašių – 108 mln., 5 grašių – 100 mln. *, o 10 grašių – 100 mln. Vokietijoje (1925 m. – apie 62 mln. gyventojų) 1923–1924 m. 1 pfenigo monetų nukaldinta 180 mln., 2 pfenigų – daugiau nei 163 mln., 5 pfenigų – 330 mln., 10 pfenigų – 362 mln. (Cuhaj, Michael 2009: 752, 855, 1338–1339, 1670). Taigi, Latvijoje vienam gyventojui santimų nukaldinta 11, Estijoje centų – 21, Lenkijoje – beveik po 4 grašius, Vokietijoje – beveik po 3 pfenigus, o vienam Lietuvos gyventojui, kurių, 1923 m. surašymo duomenimis, buvo apie 2 mln., teko vos 2,5 monetos. Minėtose valstybėse nukaldinta daug ir 2 santimų, 2 centų, 2 pfenigų, 2 grašių, 2 santimų monetų. Lietuvoje 2 centų monetų nebuvo nukaldinta.

1 cento monetų trūkumo problemą Finansų ministerija stengėsi išspręsti. 1928 m. buvo paskelbtos varžytynės nukaldinti 5 mln. monetų. Manyta, kad tai kainuos iki 55 tūkst. litų (Kam reikalingos... 1928). Prie Finansų ministerijos sudaryta komisija 1931 m. vėl svarstė, ar kaldinti 1 cento monetas, gal galima apsieiti be jų (1 cento... 1931). Vėliau apie šiuos du svarbius faktus jokiose publikacijose neužsimenama, galbūt todėl, kad 1 centų monetų iki 1936 m. taip ir nebuvo nukaldinta. Labiausiai tikėtina, kad tiek 1928, tiek ir 1931 m. 1 cento monetos nebuvo kaldinamos todėl, kad kaldinimas būtų kainavęs gerokai daugiau nei pačios monetos. Pavyzdžiui, 1936 m. nukaldinto 1 cento savikaina buvo apie 2 centus (Karys 1953: 208). Taip skaičiuojant, išeitų, kad dėl šių monetų kaldinimo valstybės išdas būtų praradęs iki 100 tūkst. litų, nors kaldinti visų kitų nominalų monetų buvo pelninga. Žinoma ir tai, kad 1 cento monetas kaldinti 1936 m. skatino ne jų trūkumas, o valstybės išdo siekis užsidirbti kaldinant kitokių nominalų monetų (Karys 1953: 198). Neatsakingas ir savanaudiškas Finansų ministerijos poelgis paprastiems gyventojams kainavo labai daug, nes dauguma kainų buvo pateikiamos 1 cento tikslumu. Skaičiuojant, kad pinigais atsiskaitydavo ketvirtadalis šalies gyventojų ir atsiskaitydami jie gražos kas savaitę negaudavo bent po 1 centą, galima nustatyti, kad per metus gyventojai iš viso negaudavo 240 tūkst. litų. Tačiau gražos gyventojai negaudavo dar ir 2, 3 ar net 4 centų monetomis, ir tai truko apie 10 metų.

5 pav. Lietuvos Respublika.
1 centas. 1925 m. Ø 16 mm,
p – 1,6 g

*1, 2 ir 5 grašių monetos papildomai buvo kaldinamos iki 1939 m.

3. 1925 m. vykęs litų monetų kaldinimo konkursas ir litų kaldinimas

1924 m. birželio 20 d. priimtu Monetų įstatymu buvo atsisakyta kaldinti 3 ir 10 litų monetas, bet nutarta išleisti į apyvartą 2 litų monetas (žr. 6 pav.). Sidabrinių litų praba turėjo būti skirtinga (žr. 4 lent.). 1925 m. kovo 6 d. Ministrų kabineto posėdyje buvo nutarta priimti įstatymo pakeitimą ir visų monetų dydį bei masę nustatyti kitokius, taip pat sulyginti 1 ir 2 litų sidabro prabą (Naujas monetų įstatymas 1925). Šį monetų įstatymo pakeitimą 1925 m. balandžio 3 d. Seimas priėmė ir juo nustatė, kad sidabro praba būtų 500 (Monetų įstatymo pakeitimas 1925). Sidabrinių monetų kaldinimo konkursas buvo paskelbtas 1925 m. balandžio 6 d., pasiūlymai turėjo būti pateikti iki balandžio 30 d. (Finansų ministerija skelbia 1925).

4 lentelė

1924 ir 1925 m. nustatytos litų monetų kaldinimo normos

Nominalas	Skersmuo, mm	Masė, g	Praba	Tiražas, mln. vnt.
1924 METAI				
1 litas	22	2,5	500	
2 litai	24	4,32	600	
5 litai	27	11,25	750	
1925 METAI				
1 litas	19	2,7	500	4
2 litai	23	5,4	500	3
5 litai	30	13,5	500	1

Šaltiniai: Metaliniai pinigai (1924), Monetų įstatymas (1924), Monetų įstatymo pakeitimas (1925); sudaryta autoriaus.

Spaudoje nurodoma, kad konkurse dalyvavo penkios firmos – valstybinės Danijos ir Nyderlandų monetų kalyklos, privati bendrovė iš Anglijos ir dvi iš Prancūzijos, kurios buvo Anglijos karališkųjų monetų rūmų ir Paryžiaus monetų kalyklos tarpininkės. Anglijos firma iš Londono „Johnson Matthey Co“ monetas pasiūlusi nukaldinti už 5,443 mln. litų, firma iš Paryžiaus „Longvica“ – už 5,311 mln., kita Prancūzijos firma – „Comptoir Lyon-Allemand“ – už 5,156 mln., Danijos karališkųjų rūmų monetų kalykla – už 4,683 mln. litų (Sidabrinių pinigų kalimas 1925; Petrulis 1926a). Konkurse dalyvavusi Nyderlandų karališkųjų rūmų kalykla galutinės kainos nenurodžiusi, ji atsisakiusi sumokėti ir žyminį mokestį, todėl per pirmąjį komisijos posėdį buvo pašalinta iš konkurso. Per antrąjį posėdį buvo pašalinta monetų kalykla iš Danijos, nes ji nepateikė sidabrinių monetų pavyzdžių, tiksliau, pateikė dėžutę, kurioje buvo 12 monetų pavyzdžiai, bet nenurodė prabos (Petrulis 1926d: 3). Kitų trijų privačių firmų pateikti pavyzdžiai buvo atiduoti patikrinti valstybinei chemijos ir technikos laboratorijai ir ši nustatė, kad Prancūzijos firmos pateikti pavyzdžiai neatitinka reikalavimų, o arčiausiai nustatytos normos yra pateiktieji Anglijos firmos. Prancūzijos konsulas Kaune spėjo komisijai pateikti paaiškinimą, kad Prancūzijos firmos pateikti pavyzdžiai yra tik pirminiai, jie paruošti labai greitai, nes apie konkursą sužinota tik balandžio 27 d. (Sidabrinių pinigų klausimas 1925). Danijos monetų kalykla praėjus šešioms dienoms po konkurso atsuntė dvi naujas monetas ir nurodė, kad jų praba yra 500 (Petrulis 1926d: 3). Finansų ministras V. Petrulis gegužės 20 d. šio konkurso rezultatų nepatvirtino. Tačiau po mėnesio – birželio 20 d. – Anglijos karališkiesiems monetų rūmams buvo įteikti gipsiniai monetų modeliai, o rugpjūčio 20 d. Lietuvos atstovas Londone Ernestas Galvanauskas (1882–1967) atvežė į Kauną po dešimt kiekvieno nominalo sidabrinių monetų pavyzdžių ir finansų ministras juos patvirtino (Mūsų sidabro... 1925; Sidabro pinigų kalimas 1925; Kuncienė 1995: 103). Gavus patvirtinimą, pirmiausia buvo nukaltos 2 litų, paskui – 5 litų, vėliausiai – 1 lito monetos (Sidabriniai litai 1925). Pirmą monetų siuntą, 375 dėžes, į Klaipėdą buvo pristatyta spalio 29 d. (Kuncienė 1995: 103). 1926 m. sausio 14 d. iš Klaipėdos traukiniu atvežta antroji sidabrinių monetų siuntą, kurią sudariusių monetų vertė buvo 7,5 mln. litų (Nauja sidabro... 1926). Sidabrinės monetos į apyvartą buvo išleistos 1926 m. lapkričio 26 d. (Naujosios... 1925; Kuncienė 1995: 104).

6 pav. Lietuvos Respublika. 2 litai. 1925 m. Ø 23 mm, p – 5,4 g

Nagrinėjant 1925 m. laidos sidabrinių monetų kaldinimo problematiką, daugiausia klausimų kelia kalyklos pasirinkimas. Kodėl monetas kaldinti atiduota brangiausia pasiūlymą pateikusiai Anglijos firmai, buvo klausinėjama ir to meto spaudoje, šis klausimas keltas ir Seime. Pavyzdžiui, Seimo nariai Antanas Sugintas (1890–1971) ir Kazys Ralys (1885–1958) klausė, kodėl ne skelbtas pakartotinis konkursas, o monetas kaldinti atiduota anglams (Sugintas, Ralys 1925). Tokie faktai skatina abejoti, kad Finansų ministerija į konkursus žiūrėjo rimtai, gali būti, kad jie buvo rengiami jau numačius vykdytojus, vien tam, kad būtų sudarytas skaidrumo įspūdis. Juk ir po 1923 m. surengto monetų projektų konkurso užduoties vykdytojas buvo pasirinktas savo nuožiūra. Dabartinėse publikacijose šis klausimas nesvarstomas, taigi aiškaus atsakymo nepateikiama.

Kaip pagrindinė priežastis, kad konkursas paskelbtas neįvykusių, spaudoje minimas faktas, kad monetų pavyzdžiai neatitiko nustatytų prabos arba sidabro kokybės reikalavimų. Nyderlandų monetų kalyklos pateikti pavyzdžiai buvo 720 prabos monetos, Danijos pakartotiniai atsiųstų pavyzdžių metalas buvo panašus į nikelį, Prancūzijos firmų pateikti pavyzdžiai buvo gelsvo ir rausvo atspalvių (Petruelis 1926a: 3; 1926d: 3). Ką po konkurso teigė Finansų ministerija, atskleidžia dvi spaudoje pasirodžiusios žinutės. 1925 m. gegužės 9 d. buvo rašoma: „sidabro nugabenimas į Daniją neparankus ir daug kaštų padaro, yra abejotina, kad daniškoji firma tą užsakymą gaus“ (Lietuvos sidabriniai skambučiai 1925). Iš tikrųjų Kopenhaga, kaip ir Londonas, yra pasiekiamą jūra ir yra du kartus arčiau nei Londonas. Gegužės 23 d. rašyta, kad finansų ministras V. Petruelis kaldinti sidabrinis pinigus ketina pavesti brangiausiai anglų privačiai firmai (Sidabrinis pinigų kalimas 1925). Tokios žinutės skatintų manyti, kad nors V. Petruelis gegužės 20 d. konkurso rezultatų ir nepatvirtino, vis dėlto jau buvo nuspręsta, kas turėtų kaldinti sidabrines Lietuvos monetas.

Dar aiškesnius atsakymus į visus klausimus pateikia pats finansų ministras. 1926 m. sausio mėn. pristačius paskutinę sidabrinių monetų siuntą, dienraščiuose V. Petruelis paskelbė paaiškinimą visiems, puolusiems jį, kad atidavė kaldinti monetas anglams (Petruelis 1926a, b, c, d). Straipsnyje rašoma, kad sidabrinių monetų kaldinimo varžytynės turėjo būti paskelbtos 1925 m. sausio 30 d., tačiau dar 1924 m. lapkričio mėn. į Finansų ministeriją kreipėsi Anglijos karališkieji monetų rūmai ir pasiūlė pakeisti Monetų įstatymą. 1924 m. gruodžio 10 d. į Kauną atvyko ir kalyklos atstovai, jie atsivežė pagal Monetų įstatymą pagamintų monetų pavyzdžių. Kalyklos atstovai įtikino Lietuvos specialistų komisiją, kad varžytynės reikia atidėti, nes reikia keisti Monetų įstatymą (Petruelis 1926a: 2). Tai ir buvo padaryta – konkursas buvo atidėtas, o 1925 m. balandžio 3 d. buvo pakeistas Monetų įstatymas, visų monetų praba nustatyta 500. Tokį prabos pasirinkimą ministras V. Petruelis aiškino galimybe sutaupyti pinigų ir tuo, kad tokias monetas kaldinusios Anglijos pavyzdžiu pasekė ir visos būrys kitų valstybių, netrukus toks prabos standartas galios visose šalyse (Petruelis 1926a: 3). Iš tikrųjų 500 prabos monetas tuo metu kaldino vos trys Europos valstybės: Anglija (nuo 1920 m.), Vokietija (nuo 1924 iki 1932 m.) ir Rusija (nuo 1921 iki 1931 m.). Pirmoji 1867 m. jas ėmė kaldinti carinė Rusija, šios monetos cirkuliavo ir Lietuvos teritorijoje. V. Petruelis toliau aiškina, kad nustatytos prabos monetos turi būti sidabro atspalvio ir tas atspalvis turi būti patvarus, kitoms firmoms šios sąlygos įvykdyti nepavyko. Nurodoma, kad varžytynių sąlygų 7 punktas iš naujo rengti varžytynių neleidžia, o pagal 8 punktą Finansų ministerija turėjo teisę pavesti monetas kaldinti bet kuriam konkurso dalyviui, net ir pasiūliusiam ne mažiausią kainą. Anot V. Petruelio, anglų pateikti monetų pavyzdžiai atrodė gražiausiai, bet galutinai nutarti pavesta Ministrų kabinetui. Jo sprendimą lėmė ne techniniai ir juridiniai, o ekonominiai ir politiniai motyvai. Kaip rašoma, „reikia stengtis visokiais būdais ruošti savo gaminiams rinką Anglijoje ir rūpintis suinteresuoti anglų firmas Lietuva“ (1926a: 3). Ministrų kabinetas konstatavo, kad anglų pasiūlymas yra geriausias ir kad reikia išsiderėti nuolaidą (Petruelis 1926a: 4; 1926b). Nuolaida, sudaranti 3 tūkst. svarų, arba 147 tūkst. litų, buvo išsiderėta (Petruelis 1926c). Taigi, iš viso nukaldinti sidabrines monetas kainavo 5 296 900 litų, t. y. 613,9 tūkst. litų brangiau, nei siūlė monetų kalykla iš Danijos.

Savo pasirinkimo teisingumai patvirtinti V. Petruelis pasitelkė Latvijos finansų ministerijos pasirinkimą – ji sidabrinėms monetoms kaldinti irgi išsirinkusi brangesnę Anglijos firmos

pasiūlymą. Tai lėmusios ekonominės priežastys – sudominti Anglijos rinką sviestu, linais, sėmenimis, mišku ir kt. (Petruelis 1926b). Rusijos pasirinkimą monetas kaldinti Anglijoje iš dalies lėmė politiniai motyvai (Ščelokov 1990: 32). Kad pagrindinės priežastys tikrai buvo politinės ir ekonominės, patvirtina ir to meto Lietuvos finansų politika. Nuo 1923 m. pabaigos Lietuvos Vyriausybė įvairiais būdais bandė gauti iš Anglijos paskolą valstybės išdui, tik nesėkmingai. Nuo 1925 m. pradžios vėl buvo bandoma ją gauti, bet Anglijos vyriausybė nurodė kreiptis į Anglijos bankus ir tartis su jais. Tačiau kad ir kaip stengtasi, Lietuva iš Anglijos pinigines paskolas taip ir negavo (Gaigalaitė 1986: 30–42).

Lietuvos finansų ministro V. Petruelio pasiaiškinimas atskleidžia, kad sidabrinių monetų kaldinimo konkurso laimėtojas buvo ruošiamas iš anksto. Dar prieš paskelbiant konkursą Anglijos karališkieji monetų rūmai įtikino, kad reikia pakeisti Lietuvos monetų įstatymą taip, kad būtų pašalinti visi galimi konkurentai. Kaip jau minėta, įstatyme nustatytos prabos monetas kaldinti buvo įgudusios tik Anglijos, Rusijos ir Vokietijos monetų kalyklos, tačiau dvi pastarosios valstybės Anglijai nebuvo konkurentės dėl politinių motyvų. Kad viskas vyktų sklandžiai, buvo ne tik pakeistas Monetų įstatymas ir atidėtas konkursas, bet ir konkurso sąlygos numatytos tokios, kad jį galėtų laimėti numatytoji firma. Konkurso sąlygose buvo numatyta, kad, jam nepavykus, kitas konkursas nebus skelbiamas, monetas kaldinti Finansų ministerija atiduos savo nuožiūra. Vadinasi, Finansų ministerija ir ministras V. Petruelis protegavo vienos šalies įmonę, net parengė ir išleido jai palankų įstatymą, sudarė palankias konkurso sąlygas. Šiandien toks vyriausybės ar ministro poelgis būtų laikomu nusikalstamu, bet tuo metu net ir atviras ministro prisipažinimas didesnių diskusijų nesukėlė.

Kaip matyti, pasirinkimą visas 1925 m. lietuviškas monetas kaldinti Anglijoje vis dėlto lėmė ne konkursų rezultatai ar monetų pavyzdžiai, o to meto vyriausybės ir V. Petruelio vadovaujamos Lietuvos Respublikos finansų ministerijos ekonominiai ir politiniai sprendimai.

Išvados

Išnagrinėjus įvairius šaltinius, juos palyginus ir kritiškai įvertinus, daromos tokios išvados:

1. Finansų, prekybos ir pramonės ministerijos 1923 m. paskelbtame monetų projektų konkurse premijas už 5 ir 10 centų projektus gavo B. Bučas. Konkurso komisija įsigijo ir B. Bučo parengtą 1 lito, J. Kaminsko parengtą 50 centų ir B. Buračo parengtą 3 litų monetų projektus.

2. J. Zikarui priskiriami 1925 m. laidos monetų projektai iš tikrųjų yra parengti B. Bučo (5, 10 centų ir 1 lito) ir B. Buračo (3 litų).

3. 1924 m. J. Zikaras pagal sutartį už 11 tūkst. litų sukūrė 11 monetų gipsinius modelius – 1, 2, 5, 10, 20, 50 centų ir 1, 2, 5, 10 litų monetų pusių, kuriose nurodytas nominalas, ir šių monetų herbinės pusės. 1925 m. nesudarius sutarties buvo sukurti sidabrinių 2 ir 5 litų monetų gipsiniai modeliai, o 1926 m. – du auksinių monetų modeliai.

4. Lietuviškiems centams kaldinti aliumininė bronza buvo pasirinkta veikiausiai tik dėl gražumo.

5. 1925 m. laidos 1 cento monetų trūkumas Lietuvoje susidarė dėl per mažo šių monetų tiražo, o 1928 ar 1931 m. jų nukaldinti papildomai atsisakyta veikiausiai dėl to, kad nenorėta turėti papildomų išlaidų.

6. 1925 m. sidabrinių monetų kaldinimo konkurso laimėtojo pasirinkimą lėmė ekonominiai ir politiniai motyvai. Anglijos karališkųjų monetų rūmų kalykla kaip konkurso laimėtoja buvo numatyta dar prieš jį surengiant. Kad nugalėtų Anglijos firma, Lietuvos finansų ministerija ir finansų ministras V. Petruelis iš anksto parengė ir išleido jai palankų įstatymą, numatė priimtinas konkurso sąlygas.

Literatūra

Auksiniai pinigai 1925. – *Lietuva* 245, 5.

Balčiūnaitis G. 2007: Pasvalio krašto muziejus. – *Numizmatika* 6. *Metraštis* 2005, 215–223.

Banytė M., Laukaitienė V., sud., 2009: *Juozas Zikaras: albumas*. Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus.

- Bičiūnas V. 1923: Piniginių ženklų konkurso klausimu. – *Lietuva* 241, 2.
- Cuhaj G. S., Michael T. 2009: *2010 Standard Catalog of World Coins 1901–2000*. 37th Edition. Krause Publications.
- Dargvainis V. 1925: Mūsų metaliniai pinigai. – *Lietuva* 23, 2–3.
- Dručkuvienė G. 1996: Išskirtinė J. Zikaro kūrybinės veiklos sritis. – *Kauno diena* 267, 24.
- Dručkuvienė G. 2011: Išskirtinė Juozo Zikaro kūrybinės veiklos sritis. – *Vytauto Didžiojo karo muziejus 2010 metais. Almanachas*, 197–202.
- Finansų ministerija skelbia 1925. – *Lietuva* 78, 1.
- Finansų ministerio... 1924: Finansų ministerio p. Petrulio kalba, svarstant Seime monetų įstatymą. – *Lietuva* 138, 2–3.
- Gaigalaitė A. 1986: *Anglijos kapitalas ir Lietuva 1919–1940*. Vilnius: Mokslas.
- Gineitis K. 1925: Anglų spauda apie Lietuvos ekonomiškąjį procesą. – *Lietuva* 64, 3.
- Kam reikalingos... 1928: Kam reikalingos smulkios monetos. – *Lietuvos aidas* 202, 4.
- Karys K. J. 1953: *Nepriklausomos Lietuvos pinigai*. Niujorkas: Aukselis.
- Konkursas 1923a. – *Lietuvos žinios* 228, 4.
- Konkursas 1923b. – *Lietuva* 231, 1.
- Kuncienė R. 1995: *Lietuvos pinigai 1915–1941. Katalogas*. Vilnius: Spindulys.
- Laiškas į redakciją 1924. – *Lietuva* 218, 7.
- Laukiamieji mūsų pinigai 1924. – *Lietuva* 218, 1.
- L. Banke... 1936: L. Banke trūksta centinių monetų. – *Lietuvos žinios* 246, 5.
- Leidžiamųjų apyvartonių... 1925: Leidžiamųjų apyvartonių vario-aliuminijonių monetų aprašymas. – *Lietuva* 25, 6.
- Liet. 1924: Liet. metalinių pinigų projektas. – *Rytas* 83, 3.
- Lietuvos... 1924: Lietuvos metaliniai pinigai. – *Lietuva* 83, 5.
- Lietuvos... 1997: *Lietuvos bankui ir litui – 75 = 75th Anniversary of the Bank of Lithuania and the Litas: paroda, 1997 10 02–12 07*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus.
- Lietuvos bankas 2006: *Lietuvos monetos. Lithuanian Coins*. Vilnius: Lietuvos bankas.
- LLMA: Lietuvos literatūros ir meno archyvas, f. 377, ap. 1, b. 35: *J. Zikaro susirašinėjimas su Lietuvos Respublikos Finansų ministerija dėl litų ir centų gaminimo*, 1923 m. gruodžio 11 d.–1926 m. liepos 21 d.
- Lietuvos metalinių... 1924: Lietuvos metalinių pinigų projektas. – *Ūkininkas* 16–17, 5.
- Lietuvos metalo... 1924: Lietuvos metalo pinigus kals Anglija. – *Lietuva* 208, 1.
- Lietuvos metalo pinigai 1925. – *Lietuva* 19, 1.
- Lietuvos sidabriniai skambučiai 1925. – *Lietuvos keleivis* 56, 1.
- Metaliniai Lietuvos pinigai 1925. – *Lietuvis* 6, 15.
- Metaliniai pinigai 1924. – *Lietuvos ūkininkas* 32, 10.
- Metalinių pinigų... 1923a: Metalinių pinigų konkurso vaisiai. – *Lietuvos žinios* 263, 3.
- Metalinių pinigų... 1923b: Metalinių pinigų projektams paruošti konkurso vaisiai. – *Lietuva* 265, 4.
- Metalinių pinigų reikalu 1923. – *Rytas* 3, 3.
- Ministrų kabinete 1925. – *Lietuva* 158, 3.
- Monetų įstatymas 1924. – *Vyriausybės žinios* 167, 1–2.
- Monetų įstatymo pakeitimas 1925. – *Vyriausybės žinios* 189, 1.
- Mūsų metaliniai pinigai 1923. – *Lietuvos žinios* 282, 2.
- Mūsų metaliniai pinigai 1924. – *Lietuva* 262, 1.
- Mūsų sidabro... 1925: Mūsų sidabro pinigų pavyzdžiai. – *Lietuva* 185, 1.
- Mūsų smulkieji pinigai 1925. – *Lietuva* 34, 4.
- Nauja sidabro... 1926: Nauja sidabro pinigų partija. – *Ūkininkas* 4, 7.
- Naujas monetų įstatymas 1925. – *Lietuva* 54, 1.
- Naujieji pinigai 1924. – *Lietuvos žinios* 270, 3.
- Naujosios sidabro monetos 1925. – *Lietuva* 270, 6.
- Petrulis V. 1926a: Mūsų sidabro pinigų kalimo istorija. – *Lietuva* 23, 2–4.
- Petrulis V. 1926b: Mūsų sidabro pinigų kalimo istorija. – *Lietuva* 24, 1.
- Petrulis V. 1926c: Mūsų sidabro pinigų kalimo istorija. – *Lietuva* 25, 1.
- Petrulis V. 1926d: Mūsų sidabro pinigų kalimo istorija. – *Lietuva* 26, 2–3.
- Pragyvenimo brangumas 1925. – *Lietuvos ūkininkas* 5, 6.
- Priima pinigus 1925. – *Rytas* 26, 3.
- Remecas E. 2012: Banknotų klastojimas ir platinimas Nepriklausomoje Lietuvoje (1918–1940 m.) periodinės spaudos duomenimis. – *Pinigų studijos* 2, 53–69.
- Sajauskas S. 2006: Lietuviškoji numizmatika: nuo Lietuvos (Mindaugo) karalystės iki Respublikos. – *Lietuvos monetos. Lithuanian Coins*, 43–122.
- Sajauskas S. 2011: *Pinigų istorija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Sidabriniai litai 1925. – *Lietuva* 223, 6.
- Sidabrinį pinigų kalimas 1925. – *Lietuvos žinios* 113, 3.
- Sidabrinį pinigų klausimas 1925. – *Lietuva* 122, 1.
- Sidabro pinigų kalimas 1925. – *Lietuva* 161, 3.
- Sugintas A., Ralys K. 1925: Paklausimas. – *Lietuvos žinios* 142, 2.

Teko sužinoti, kad... 1924. *Lietuva* 54, 6.
1 cento... 1931: 1 cento monetos komisija. – *Lietuvos žinios* 246, 5.
40 centų karvė 1925. – *Lietuvos žinios* 46, 3.
1922–1927 mt. 1936: 1922–1927 mt. būta daugiausia išekvojimų valdžios įstaigose. – *Lietuvos keleivis* 45, 5.
Ščelokov A. A. (Щелокон) 1990: *Монеты СССР*. Москва: Финансы и статистика.

Gauta 2015 m. rugsėjo mėn.
Priimta spaudai 2015 m. spalio mėn.

Summary

ISSUES OF THE DESIGN AND MINTING OF THE REPUBLIC OF LITHUANIA'S COINS OF 1925 ISSUE

Eduardas Remecas

Much has been written about Lithuania's interwar coins; however, this has been mainly confined to just a few known facts: a statement that the coins were designed by Juozas Zikaras, a description of the coins' denominations and appearance, as well as naming of the mints that minted the coins, and the coin mintages. Coin minting in that period has not been researched in sufficient detail. There is more than one question to which no answer has been given.

Literature contains some hints about the competition for the creation of coin designs, but no one gives a more comprehensive account of this competition. The Ministry of Finance, Trade and Industry announced this competition on 12 October 1923, and on 17 November the Competition Commission awarded bonuses to Bernardas Bučas for the denomination sides of the 5 centas and 10 centas coins. The Commission also acquired the designs for 1 litas by B. Bučas, 50 centas by Juozas Kaminskas, and 3 litas by Balys Buračas. Despite organising the competition for the designs of the coins, the Ministry of Finance, Trade and Industry mandated the sculptor Juozas Zikaras with the creation of coin designs and plaster models. Under the contract concluded in 1924, for LTL 11,000, J. Zikaras designed the plaster models for 11 coins: the denomination sides and the coat-of-arms side for the 1, 2, 5, 10, 20, 50 centas coins and the 1, 2, 5, 10 litas coins. In 1925, new plaster models for the 2 litas and 5 litas were designed without concluding a contract, and in 1926 — two models for gold coins.

Another question yet to be answered is why were English companies chosen in 1925 for the minting of the coins? Especially considering that, in the competition for the minting of silver coins, an English company offered the highest price. As seen from the research, the decisions at that time were determined by political and economic circumstances. The executor of the coin minting was foreseen as early as prior to the competition being organised. In order for the English company to win, Lithuania's Ministry of Finance and the Minister, Vytautas Petrulis, prepared in advance and passed the Law on Coins, favouring that company, and prepared complimentary regulations of the competition.

The article also tries to uncover the reason behind the lack of 1 centas coins of 1925 issue and the refusal to mint an additional mintage of the coin in 1928 and 1931. The question is also raised as to why Lithuania chose to mint all centas coins from aluminium bronze and why from only one metal, when the majority of other European states minted such coins from two different metals.